

علياس دهنه رلين

التن وردا

شينجياك جاستار - ورندهر باسپاسي

٦٠٠

التين وردا

(تاریخی رومان)

شىنجاڭ جاستار - ورەندەر باسپاسى

2006- فور مجی

图书在版编目(C I P)数据

金帐汗国/伊里亚斯·艾山拜尔林 著 — 乌鲁木齐:

新疆青少年出版社 2004.10

ISBN 7 — 5371 — 4751 — 5

I. 金… II. 伊… 长篇小说—中国—当代

哈萨克语(中国少数民族语言) IV · I247.5

中国版本图书馆 C I P 数据核字(2004)第 117313 号

责任编辑:阿克木拜·贾帕尔

责任校对:阿斯哈尔别克

封面设计:巴 哈 提

金帐汗国 (1) (哈萨克文)

伊里亚斯·艾山拜尔林 著

新疆青少年出版社出版

(乌鲁木齐市胜利路 100 号 邮编:830001)

新疆新华书店发行 新疆社会科学院印刷厂印刷

850×1168 毫米 32 开本 14.125 印张

2006 年 5 月第 1 版 2006 年 5 月第 1 次印刷

ISBN7—5371—4751—5 定价:25.00 元

جاۋاپتى رەداكتورى: اكىمباي جاپار ۇلى
جاۋاپتى كوررەكتورى: اسقاربەك ۋارپىجان ۇلى
مۇقاباسىن جوبالاعان: باقت ەسكەندەر ۇلى

التىن وردا

(1)

اۆتورى: ۋىلياس ەسەنبەرلىن

*

شىنجاڭ جاستار - ورەندەر باسپاسى باستردى
(ۋرۇمچى جەڭس كوشەسى 100 - قورا، پ: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپ دۇكەندەرى تاراتادى
شىنجاڭ قوعامدىق ىلىمدار اكادەمىياسى باسپا زاۋودىندا باسلىدى
فورماتى 1/32 1168 × 850 مىم، باسپا تاباعى: 14.125
2006 - جىل، مامىر، 1 - باسپاسى
2006 - جىل، مامىر، 1 - باسلىۋى
ISBN7 — 5371 — 4751 — 5
باعاسى: 25.00 يۋان

مازمۇنى

1		بىرىنشى تاراۋ
67		ەكىنشى تاراۋ
119		ۋىشىنشى تاراۋ
199		تورتىنشى تاراۋ
253		بەسىنشى تاراۋ
328		التىنشى تاراۋ
393		جەتىنشى تاراۋ

ئېرىنشى تاراۋ

كەرەگە قانات دالا بۇركىتى كوز ۇشىندا قالماقتاپ ءجۇر .
شوكىمدەي بۇلتى جوق ، ايناداي اشىق كوك اسپاندا
باغانادان بەرى ءدال توبەسىندە اينالا ۇشقان قىران جەردە تۇرغان
باتۋ خانغا وسى تۇستان تۇلكى ، الدە قويان ، نە ءبىر بوتەن اڭدى
كوزى شالىپ قالىپ ، سونى اڭدىپ جۇرگەندەي كورىندى .
ايتپەسە دالا بۇركىتى بوستان - بوسقا ءبىر جەردە شارىقتاي
بەرمەسە كەرەك - تى . باتۋ خان ءوزى تۇرغان توبەدەن تومەن
قارادى . ەش ءبىر اڭ نە قۇس كوزگە تۇسىپەدى . تەك ، قۇندىز
بوركىنىڭ ءۇستى بۇخاردىڭ قىزىل ماۋىتى بارقىستىنان
تىگىلگەن جانە سونداي كىشكەنتاي نىشام شاپان كىگەن بەس
جاسار كەنجەسى باراق توبە باۋرايندا ويناپ ءجۇر . جۇسان
ارالاس قاۋدىڭ اراسىنان شەگىرتكە قۇپ تومپاڭ - تومپاڭ
ەتەدى . الەم ءبىر مەزەت ءتىلىسم تاپقانداي ماۋجىراپ تۇر . ءلۇپ
ەتكەن جەل جوق . . . كوز ۇشىندا قىران ءالى قالماقتاپ ءجۇر .
نەنسى كوردى ەكەن ؟ نەگە تۇسىپەك ؟ باتۋ خان اقسىرىپ
كۇرسىندى . ول ەندى اق ەدىلدىڭ سول جاعاسىندا جاتقان استانان
ساراي - باتۋعا^① كوز اۋداردى . اسەم قالما . ءبىر كەزدە ءوزى
شايقان حەرمان كىيەگە^② ۇقساعان التىن كۇمبەزى سالتاناتتى
شاھار . تەك حەرمان كىيەدەن كوپ شاعىن . مۇنى دا ەمەن مەن

① ساراي باتۋ شاھارى استراخاننىڭ (ھادىي دارخاننىڭ) سولتۇستىك جاعىندا ءجۇر
قىرىق كىلومەتەردەي جەردە ، ەدىل وزەنىنىڭ كۇتئىسى جاعاسىندا تۇرغان وسى
كۇنگى سەلىتەمەننە قالاسىنىڭ ورىنى .
② حەرمان كىيە (موڭغۇلشا) - كىيەۋ قالاسى .

قاراعايدان قىرناپ، سىرلاپ، اق تاستان قاشاپ، سىلاپ
تۇرعىزان سول ورۇسۇت جەرىنەن اكەلىنگەن ەسىرى
شەبەرلەر... وسى ەسىر التىن مەن قامشىنىڭ كۇشىمەن
ورناتىلعان تاماشا قالا ەرقاشان دا باتۇدىڭ ماقتانىشى، قۇانىشى
ەدى. ەجەلدەن كىز ۇيمەن اق شاتىردا وسكەن كۇشپەلى
ەلدىڭ بالاسى بولعاندىقتان ەزىنىڭ وسىنداي اشەكەيلى،
مارمارلى كەنت تۇرعىزاننا شتەي ەماز - مايرام ەدى. بۇنى
باتۇ ماقتانىش ەتەتىن جانە تاى كوركەيتە تۇسۇگە قۇمار ەكەنىن
دە جاسىرمايتىن. سوناۋ قالا ورتاسىنداى موڭغۇل شاماندارى
ەپپاداتحاناسىنىڭ قايقى قالپاق شاتىرلارىن سافى التىنمەن
چاپتىرعان. بۇسقا ەلدەردى توناپ اكەلگەن التىننىن اياماعان.
ەىراق ەزى التىننى اى جاز بوى بۇل سارايلاردا ەسىر كۇن تۇرىپ
كورگەن مەس. كىشكەنتاينان ۇيرەنگەن كۇشپەلى ەلدىڭ
ادەتتەنە سالىپ، قالا سىرتىنداى جاسىل وپاتقا اق شاتىر
تىككىزدىرىپ سوندا تۇراتىن. نوكەرلەردى دە حان شاتىرىن
قورشاي كىز ەزى تىگىپ، سوعان كۇشەتىن. حان شاتىرىن
وزگە جۇرت حان ورداسى - اق وردا دەيدى. وسىدان شىعارىپ،
سوناۋ قىپشاق دالاسىنان باستاپ باتۇ اسكەرى بارعان
كۇنباستىتاى جەرورتا تەڭىزىمەن شەكتەسىپ جاتقان مادىارلار
جەرىنە دەيىن سوزىلعان تۇستى اق وردا حاندىعى دەپ اتاعان.
ال، ساراى قالاسىنىڭ التىستان كۇنمەن شامىلىسقان التىن
كۇمبەزدەرىنە قاراي ورۇسۇت كىيازدارى بۇعان التىن وردا
دەگەن ات قويغان. باتۇ التىن وردا كىندىك قالاسى سارايدى
جەرورتا تەڭىزىنىڭ جاعاسىنداى ەلدەرگە بارىپ قايتقان
اتاناسىنان كەيىن سالىدرا باستاعان.

مىنە، وسى ساۋلەتتى شاھارعا كوزى تۇسكەن سايىن باتۇ
حان ەسىر جاساپ قالاتىن. ال بۇل جولى وپتەك تۇگىل،
كوڭىلى قۇرعىر سەلت ەتپەدى دە. وپتەكىنى، دۇنيەنى

تېتىرەتكەن ايىمىندى باتۇ خان قازىر جازىلماس سىرقات ەدى. ات جالىن تارتىپ مىنگەلى، حورۋاتتا بىلىتىرىسى قاتتى جارقاقتانغانى بولماسا، ۋەمىرباقى اۋىرىپ كورگەن ەمەس. بىيل جىلان، ياعنى 1255 - جىلى... ەلۋ ەكىگە جاڭا شىققانىدا، جىل باسنان وسى كەسەلگە ۇشىرادى. كەسەل بولعاندا قانداي؟! بار باقىسى - بالگەر سوناۋ باعدات، يران، رۇمىنان الدىرعان دارىگەر - دارۋىشتەر ەش ەم سىتەي المادى. كەشە عانا جاس بۇقانى مۇيىزىنەن ۇستاپ تۇقىرتىپ، قۇلاتا الاتىن قۇۋاتتى ەدى. ال قازىر كۇننەن - كۇنگە سونۇگە اينالغان ماي شام ۋاتىزدى، وزىنەن - ۋوزى تاۋسىلىپ بارادى. بۇنى كەشەگى بالۋان دەنەلى، ارسى كەۋدەلى ەلمىنىڭ تەڭ جارتىسىن جاۋلاپ ەلەن باتۇ خان دەپ كىم ايتقان؟ قىممىزى بىتۋگە اينالغان سابا ۋاتىزدى، كۇننەن - كۇنگە سولىپ، مۇلدەم وشە تۇسۇدە. مۇنداي سۇمدىق كەسەلدى كىم كورگەن! وسى ىندە تىنىڭ تاى ۋىر قىيىندى: وسىلاي بىرتىندەپ سونەتىن بىلگەندىگىنەن بە، وزگەگە قىزىق، التىن ساۋلەتتى جارىق دۇنيە باتۇ خانغا قاراڭ قالعانداي. كۇمس جۇلدىز توت باسىپ كومەسكىلەنىپ، جاپىناعان گۈل سۇنق سورىپ سەمگەندەي. ەشتەڭگە كوڭىلى سوقپايدى، ەشتەڭگە قىزىقپايدى. ال بۇدان جىرما توعىز جىل بۇرىن؟ وندا... وندا... جۇرەك تە باسقاشا سوعاتىن، تامىرداعى قان دا باسقاشا اعاتىن. دۇنيە وعان كوڭجەگىنە كوزىڭ جەتپەس ۋىر ماڭگى بىتپەس قۇۋاتنى ۋاتىزدى كورىنگەن.

شىركىن ۋىر! قالاي جىلدام ۋىتپ كەتكەنىڭ! اكەسى جوشى دۇنيە سالىپ، دوڭىز، ياعنى 1227 - جىلى بۇكىل جوشىنىڭ الپ ۇلىسىنا بۇل يە بولعاندا جىرما ۇشتە ەكەن. سودان دا بەرى جىرما توعىز جىل ۋىتپتى! جىرما توعىز جىلى جىرما توعىز كۇندەي - اق قىسقا كورىندى وعان.

جاۋدى جەڭگەن *ار *ورسى— ۇلان - اسىر *بىر مەيرام، *ار شاۋىپ العان ەلى— باسنا شىققان اسقار تاۋى ەدى عوي. ال قازىر سولاي تاپقان التىن ەلمى توت باسقان باقىسرداي كورىنبەيدى. اجال جىلجىپ جاقىنداپ كەلە جاتقان ۇلى جىلان *تارىزدى.

بۇنداي دا *مىر بولادى ەكەن - اۋ! ۇرەي كۈنى بۇرىن زارە - قۇتىن قاشىرىپ، باتۋ ازەر - ازەر دەمىن الدى. اسپاندا جالعىز قىران *الى قالىقتاپ *جۇر. بەس جاسار كەنجەسى باراق شەگىرتكە قۇپ، *الى توڭپاڭ. توڭپاڭ جۇگىرۋەدە.

باتۋ وسى ەتكەگى بالاسىنا قاراپ ەدى، ونىڭ تابىت بوپ قاتا باستاعان بوپ - بوز بەتىندە، وتى جوعالىپ سونۇگە اينالعان سۇرىلت كوزىندە كەنەت *بىر بولماشى شىراي پايدا بولدى. باراق باتۋدىڭ ەڭ سوڭغى قۋانىشى. اق وردا حاننىڭ بىرنەشە ايەلى، *تورت ۇلى بولعان. ەڭ ۇلكەنى سارتاق. ودان كەينىڭىسى توقتىحان. *ۇشىنىشىسى ايۇحان. *تورتىنىشىسى ۇلاقشى. بۇلاردىڭ *بارى ەر جەتكەن. ەڭ كىشىسى ۇلاقشى دا جاۋ *تۇسىرىپ، ەل باسقارماغانىمەن دە، قىزدارعا كوز سالىپ، بايگىگە تۇسۋگە جاراپ قالعان. بۇلاردىڭ *بارىنىڭ دە انالارى «*تاۋاريحي - ي گۈزىدا - يى نۇرسات - نامە» شەجىرەسى ايتقانداي، مۇسىلمان دىنىندەگى قىپشاق قاۋىمىنا جاناتتىن قوڭىرات، ماڭغىت رۇلارىنىڭ قىزدارىنان. تەك ۇلكەن بالاسى سارتاقتىڭ شەشەسى عانا ويرات بەكزاداسىنان شىققان.

باتۋ حان وزگە ەلدى قانداي شاۋعا قۇمار بولسا، سول ەلدەن جاس توقال الۋعا دا سونداي نىتتىق كەلگەن. دەمەك بۇل ۇيلەنۋىنىڭ *بارىن ول تەك توسەك جاڭارتۋ دەپ بىلگەن. *وزى ۇناتسا جارايدى. قىز كوڭىلىنە قاراماعان. قاھارىنان بۇكىل ەلم تىتىرەگەن باتۋعا ەش قىز بالاسى قارسى كەلمەگەن.

وسىندا ياجايدا ول قىرىق جەتىگە جەتكەن. مىنە، سوندا بارىپ ءبىر عاجايىپ وقىعا بولدى. باتۇ دەگەننە كۈنبەگەن حورۇاتتاى ءبىر شاھاردى شاۋىپ قايتىپ كەلە جاتقان - دى. جول قالىڭ اعاشتىڭ اراسىنان وتەتىن. جانىندا ۇزەڭگىلەس سەرىكتەرى، نويان - باتىرلارى، سوڭىنان شۇبىرعان نوگەر، جاۋىنگەرلەرى... باتۇ كەنەت قالىڭ اعاش اراسىندا ساڭىراۋقۇلاق تەرىپ جۇرگەن ءبىر جاس قىزدى كورگەن. سۇ پەرىسى ءتارىزدى، ۇزىن قىزىمىلت التىن سارى شاشتى. قورقىنىش ۇيالاغان ۇرەيلى كوزدەرى كۈكپەڭبەك اسپانداي. دەنە ءبىتىسى دە وزگەشە. ءتاڭىردىڭ ۇزى ادامزاتتى قىزىقتىرۋ ءۇشىن اپپاق ءمارمار تاسىنان مۇشەلەرىن ادەيىلەپ قۇيغانداي. بەلى دە ۇزىلگەلى تۇرعانداي ءجىپ - جىڭشىكە.

باتۇ خان بۇرىن دا شاپقان ەلىنىڭ تالاي سۇلۋلارىن كورگەن، ءبىراق مۇنداي قىز پەرىشتەسى بۇرىن - سوڭى كوزىنە تۇسكەن ەمەس.

تىرشىلىكتە تولقۇدى، قورقۇدى ادەت ەتپەگەن باتۇ حانىنىڭ تاس جۇرەگى كەنەت ءدىر ەتكەن.

بال ارالارىن ۇستاعان ورمانداى جالعىز ءۇيلى كەمپىر - شالدىڭ كوزدەرىنىڭ قاراشىنىداي ساقتاعان وسى جالعىز قىزىن ول ورداسىنا الپ كەلگەن.

اگە - شەشەسىن ءتىرى قالدىرعانىن باتۇ قىزدارىنىڭ تولەۋى ساناعان.

ادام بالاسىن قادىرلەۋدى بىلمەگەن التىن وردا حانى وسى قىزدى جانىنداى جاقسى كوردى. ال ادام بالاسىن ارداقتاپ وسكەن حورۇات قىزى، بۇكىل التىن وردا قوجاسى باتۇ حانى ۇناتپادى، سۇيمەدى. بوستاندىعانن ايرىلعانى ءۇشىن جەك كوردى. زورلىعىمەن دەگەننە كۈندىرگەنى ءۇشىن وعان كەكتەنە قارادى. تالاي رەت قاشپاقشى دا بولدى، ۋ دا شۇگە

باردى. ۋىراق كۈندىز - ۋۇنى اڭدىغان تولەڭگىت، دايەكشى،
ارناۋلى ساجى - قاتىندار^① ەش مۇمكىندىك بەرمەدى. اقىرىندا،
توغمىز اي، توغمىز كۈن تولعاندا، ول وسى باراقتى تاپتى. باراق
شىر ەتپ جەرگە تۇسكەن ساتتەن - اق حورۋات قىزى ەندى
ۋومىر سۇرگىسى كەلدى. ولگىسى كەلمەدى. جات ەل
ورداسىندا جالعىز ۇلى ۋۇشىن ولگىسى كەلمەدى. ولمەيمىن
دەپ جانتالاستى. ۋىراق جازمىش دەگەن قىرسىق ونىڭ
دەگەننىن قابىلدامدى. جولدامى تۇسپەي، ايەل ۋىر كۈن
قىنالىپ جاتىپ، دۇنيە سالىدى.

ارتىنان بارىپ باتۋ ايەلنى بالا تاپپاعان كۈنىنىن تولالىنىڭ
بىرەۋى ولتىرتكەننىن ەبىلدى. قىناك پ جاتقان ايەلگە
شاقىرىلعان بالگەر قاتىن حانىنىڭ تولالى بەرگەن التىن دىلدالار
مەن كويلەكتىك جىبەك ماتاغا قىزىققان، بالانىڭ جولدامىنى
تۇسىرۋ ۋۇشىن جاس بوسانغان بەيشارانىڭ كەۋدەسىنەن تومەن
قاراي سىپاي - سىلاۋدىڭ ورنىنا، القىم جاعىن سىقىلغان. بالا
جولدامى جوعارى كوتەرىلىپ، سولغا دەم العىزدىرماي،
جۈرەگى قابىنىپ ولگەن.

بۇنىڭ ۋارىن باتۋ سوڭىنان ەبىلدى. ۋىراق سوناۋ
ولەردەي ۇناتقان حورۋات قىزىن ولمەن ساقىي الماي قالغانىنا
جىلاردى بوي وكىندى. ۋىر ۇلكەن ۇرىستا ۇتىلعانداي جاپا
شەكتى. دەمەك، بۇ دا قاندى بالاق شىڭخىس حانىنىڭ نەمەرەسى
مەس پە، ۋىر قاتىن ۋۇشىن قاشانغى سىلمىتىگى شىعپ
«اح!» ۇرا بەردەي، تەز - اق الا بوتەن تىمىرسىق سارى
ۋايىمنان ايرىلدى. جازمىش دەگەن ۋىر ۋاتۋاسىز دۇنيە، الا
بۇلتتى اسپان ەتارىزدى، باسنا قاي تۇسىنان كۈن جارعىنىڭ،

① ساجى - قاتىندار - ۋارى كۈزەتتى، ۋارى قىزمەتتى ايەلدەر.

نە بۇلت كۈلەڭكەسىنىڭ تۈسەتەن بىلمەيسىڭ. ال باراق بولسا
 تىم جاس. كىمنىڭ كەساپاتى، كىمنىڭ شاراپاتى تىمەن بىلۇ
 قىيىن. جاقسى كۈرگەن ايلەنەن ايرىلعان باتۇ ودان تۇعان
 بالادان دا ايرىلىپ قالمايىن دەگەن ويغا كەلدى. قاتنىسنا
 سستەلگەن قاستىق، بالاسنا سستەلمەسەنە كىم كەپىل؟
 سوندىقتان دا جاس نارەستەنىڭ سىرتىنان قىراعى كوزىن سالا
 جۇرگەن. سويلەي باستاعاننان - اق كەيدە الدىنا الپ وتىراتىن
 دا بولعان. سول ساتتە جۇزىندە ءبىر بولماشى شۇاق تا جىلت
 ەتە قالاتىن. بۇدان بۇرىن جورىقتان، كۇرەس - تالاستان، ەل
 باسقارۋ ارەكەتتەرىنەن وزگە ۇلدارىنا ءتىپتى كوڭىل بولمەي
 كەلگەن. ال جەتىم قالعان كەنجەسىنە كادىمگىدەي قىلاسىن
 اۋداردى. ايتسە دە، وسى ءبىر الجۇاز، بولمىسىز سەزىمنىڭ
 ءوزى دە ونى باراققا ۇيرەتتى، بىرتە - بىرتە جاقسى كۈرە
 باستادى. ونىڭ ۇستىنە بالا دا وسكەن سايىن شەشەسىنە ۇقساي
 ءتۈستى. جانارىنا نۇر تولعان كوڭىلدەر كوز، سارى شاشتى.
 جارالعالى بالالارنىڭ بەتىنەن ءسۇيىپ كۈرمەگەن باتۇ كەيدە
 بۇنىڭ ماڭدايىنان يىسكەيدى. سول مەزەتتە نارەستەنىڭ ءيىسى
 قولقاسىن اتىپ، ەسىنە شەشەسىن تۇسىرەدى. ال اشۋلانسا،
 رەنجىسە باراق اۋماعان شەشەسى، قايسارلانا قالادى. وسىنىڭ
 ءبارى باتۇعا قايتىپ ورالماس ءبىر ءوتىپ كەتكەن قۇانىشتى
 ەلەستەتكەندەي بولدى. وسى قۇانىشتىڭ مۇراسى ءتارىزدى
 ايگىلى حان جاس نارەستەنى ەندى شىن جۇرەكتەن جاقسى كۈرە
 باستادى. وسى ۇلىم ءوسىپ، ءوزىمنىڭ تاعىما وتىرسا ەكەن
 دەگەن تاكاپپار حاندا كەنەت اتاسى شىڭعىس خاننىڭ وسىيەتىنە
 قارسى وي دا تۇعان. اتاسى ءوزىنىڭ ايگىلى جاسىسىندا:
 «مەنىڭ ۇرپاقتارىم وزدەرى جەڭگەن موڭغۇلداردان بوتەن

جۇرتساردان العان قاتىندارىنان تۇعان بالالارىن ءوز تاقىتارىنا مۇراگەر ەتپەۋلەرى كەرەك. ادام قاسىيەتى انا سۇتىمەن كەلەدى. مۇنداي مۇراگەر اكە تاعىنا وتىرعانىنان كەيىن، انا ەلىنە تارتىپ كەتۋى مۇمكىن» دەگەن. وسى ويى انا جاسسىنا قارسى بولعانىمەنەن، قارتايىعاننىڭ بەلگىسى مە، اۋىرعانىنان بەرى باتۇدا ۇلعايا تۇسكەن. بۇل مۇراتىنىڭ ورىندالماۋىنا جاسىنىڭ جەتپەۋىن بىلگەندىكتەن بە، ەندى ول وي جانىن جەگىدەي جەگەن ارمانعا اينالغان.

سول ارماننىڭ يەسى شەگىرتكە قۇپ جۇرگەن مىناۋ سارى شاشتى، قىزىل ماۋىتى شاپاندى بەس جاسار باراق... سول ارمانىنا جەتە المايتىنىنا كوزى جەتپ، بەيمازا ويدان قۇتىلا الماي قاپا بولپ وتىرعان مىناۋ اكە...

باتۇ حانغا كەنەت تاعى ءبىر قۇبىجىق وي كەلدى. شوشىنا قالدى. قىپ قىزىل شاپان كيىپ ويىناپ جۇرگەن بالاسىنا كوز تاستادى، سويتتى دە ءدال توبەسىندە تالماي قالماقتاعان قىرانغا قارادى. توبە ۇستىندەگى ءوزى وتىرعان قازان تاستان باتۇ كەنەت اسىغا تۇرەگەلدى. ءبىراق ۇلگىرمەدى...

كوز ۇشىندا شىر اينالغان دالا بۇركىتى ءبىر مەزەت كەرەگە قاناتىن جىناپ الدى دا، تومەن قاراي، قۇلاغان تاس ءتارىزدى، قۇلىدىلايى اعا ءتۇستى. «بەرى كەل، بەرى كەل!» دەپ باراققا قاراي جۇگىرگەن اكە ءتورت - بەس ادىم اتتادى، ءبىراق ۇلگىرگەن جوق، الپ قىران تومەن قاراي شۇيىلگەن بويى زۇلاپ كەپ، باتۇدىڭ ءدال كوز الدىندا، باراقتى ءلىپ الپ قاننەن - قاپەرسىز قاناتارىن قايتا جايىپ، كوك اسپانغا قاراي سامعاي جونەلدى.

الستاپ باراجاتقان قارا بۇركىت پەن قىزىل شاپاندى

بالاسنان كوزىن الماي كوككە قاراپ تىستەنىپ، باتۇ خان قاتتى دا قالدى. تەك قۇلاعىنا بارايعنىڭ شىرىلداغان داۋسى جەتكەندەي بولدى.

ادام تىرشىلىگىن شىبىن قۇرلى كورمەگەن، دۇنيەگە كەلگەلى جىلاۋدى، بىرەۋدى اياۋدى، قورقۇدى بىلمەگەن، قانداي ايقاس، جان تۇرشىگەر قىرعىنداردان جۈرەگى ابدەن ءۇيىز بوپ قاتىپ قالغان باتۇ خان، ءولمىنىڭ قانداي جان اۋىرتار كەرەمەت اۋىر ازاپ ەكەنىن جاڭا ۇقتى. جوق، جالعىز ءولمىدى عانا ەمەس، جازمىش سىندى تاس باۋىر مىستاننىڭ دا نە ەكەنىن ءتۇسىندى. جۇزدەگەن مىڭ ادامنىڭ تاعدىرىن «قىرىپ تاستا!» دەپ قولىنىڭ ءبىر سىلتەۋىمەن وپ - وڭاي شەشە سالاتىن باتۇ، ساداعىنىڭ ءبىر تارتۋىنان قالمايتىن سامۇرىق قانات قارا بۇركىتكە كۇشى جەتپەدى. بالانى قالتقىسىز جاقسى كورۋدىڭ نە ەكەنىن تۇسىنە باستاعاندا، اجال، قارا بۇركىت بوپ كەپ، ەڭ كەنجەسىن الپ كەتتى. مىلليونداغان ادامنىڭ تاعدىرىن شەشە السا دا، ءبىر بالانىڭ تاعدىرىنا اراشا تۇسە المادى! قانداي قۇدرەتتى بولساڭ دا، جازمىشتان كۇشتى ەمەس ەكەننىڭ! مەيلىڭ قۇداي بول، مەيلى باتۇ بول، تاعدىر - اجالعا ءالڭ جەتپەيدى ەكەن!

باتۇ نازادان جارلىىپ كەتە جازداغان. ءىراق دارمەنسىز ەكەنىن بىلگەننەن كەيىن قايتادان سارى ۋايىمعا سالىنا ءتۇستى. بالدىرعان جاس بالاسىنىڭ دەنەسىن قارا بۇركىت تىرىيعان، يىگەن بولات تىرناق تارىمەن پارشا - پارشاسىن شىعارىپ، قانى سورعالاعان جاس ەتىن سارى اۋىز بالا پاندارىنا اساتىپ جاتقاننى كوز الدىنا ەلەستەتسە، تاس جۈرەك خان باتۇ قابىرعاسى قايسىىپ، ءبىر ورنىندا وتىرا الماي كەتەدى. تاغى ءبىر ءسات

ويلانا قالدى. بالاسىنىڭ اتىن شۇ دەگەندە ورۇسۇت، نە قىپشاق قويماقشى بولغان. تەك سوڭىنان بارىپ باراق اتانغان. ەندى مىنە، العاشقى اتتاردىڭ بىرەۋىن قويماغانىنا وكىنىپ تۇر. ەگەر ورۇسۇت، نە قىپشاق دەسەم باراعىم ۇزاق جاسار ما ەدى دەپ ويلادى ①.

كەنەت ونىڭ كوز الدىنا وسىدان جىرما جىل بۇرىن وتكەن ەبىر سۇمدىق سۆرەت تۇرا قالدى. باتۇدىڭ ۇزى باسقارپ كەلە جاتقان موڭغۇل كاشىكتانە ② قوسىنىنا تاۋ ەلىنىڭ ەبىر شاعىن بەكىنىسى ۇزاق قارسىلاشقان. ەرلەرى تەگىس قىرىلىپ، تەك ايەلدەرى مەن جاس بالالارى قالسا دا، بەكىنىس تۇرىمىندارى بەرىلمەگەن. ۇزاق قورشۇدىڭ ارقاسىندا، اقىرىندا ازىق - تۇلىكتەرى ابدەن تاۋسىلىپ، ولار ەندى اشتىقتان قىرىلا باستاعان. سوندا دا قارسى ايەلدەر بەكىنىس قاقپاسىن اشپاعان. بىيىك جارتاستار قورشاعان بەكىنىس - قىستاقى موڭغۇلدار الا الماعان. وسى كەزدە كۇز تاپاپ قالغان. ابدەن لاجى تاۋسىلعان حان قۇلىققا كوشكەن. «ەگەر ەرىكتەرىڭمەن بەرىلسەڭدەر، بالالارىڭا تىمەيمىز» دەپ ەلىشى جىبەرگەن. بالالارى ۇشىن سورلى انالار بەكىنىستىڭ ەسىگىن اشقان. ىشكە كىرگەن موڭغۇلدار تالڭ قالغان. مۇندا بار بولغانى جۇزدەي عانا ايەل بار ەكەن. ەبارى دە ارىپ - شارشاپ جۇدەگەن، ابدەن اشىققان ازەر - ازەر قىمىلدايدى. ەباراق جاۋعا دەگەن كەك، بالالارىنا دەگەن، وتانىنا دەگەن ماحاببات جۇرەكتەرىنە وت بەرگەن، ەك سوڭى دەمدەرى بىتكەنشە قالانى قورعماق بولغان. كوزالارىندا موڭغۇلداردىڭ بالالارىن ولتىرگەننى كورگىسى كەلمەگەن.

① جاڭا تۇعان بالاسىنا موڭغۇلداردىڭ جەڭگەن جاۋىنىڭ ەسىمىن قويۇۋالدى دەپ بولغان. كۈنە موڭغۇلداردىڭ ۇعىمى بويىنشا ونداي بالا كوپ جاسايدى - مىس. بالانىڭ ۇز جاسىنا اكەسىنىڭ جەڭگەن جاۋىنىڭ جاسى قوسىلغۇعا تىيىستى - مىس. كاشىكتانە (موڭغۇلشا) - گۇارديا.

ودان دا ارەكتەستەپ، ايقاشپ قۇربان بولۇعا بەل بۇعان.
 وسىنداي جاعايدا باتۇدنىڭ «بالالارىڭا تىمەيمىز» دەگەن سۆزى
 جەتكەن. بالالارىن قالدردادى دەگەن، حان سوزىنە سەنگەن.
 سەنبەسكە دە امالدارى جوق ەدى. لاجىسىز قاقپانى اشقان.
 ەبىراق باتۇ ۋادەسىندە تۇرماغان. قالانى الا الماي كوپ
 كىدىرىپ، ەبىراز جاۋىنگەرىن جوعالتيقان نزالى حان، اسكەرىنە
 ايەلدەردى قاتار ەتىزىپ قويغىزىپ، كوز الدارىندا بالالارىن
 موڭغۇلدنىڭ يەك ەجۇزدى الداسپاندارىمەن شاپقىلاتىپ
 ولتىرتكەن. انالاردنىڭ سونداى جان تۇرشىگەرلىك ايقايلىرىنا
 بۇل بۇلىك ەتپەگەن. جەڭىس بۇى كول بوپ اققان انالاردنىڭ
 كوز جاسىنا، قايعى - قارعىسىنا كوڭىلىن ەتىپتى
 بولدىرمەگەن. ولارعا بار سىتەگەن جاقسىلىعى - وكىرگەن
 ايەلدەر داۋىسى ابدەن مازاسىن العان شاقتا وزدەرىن دە شاپقىلاپ
 ەولتىرۋدى بۇيرىغان. مىنە وسى سۇرەت كوز الدىنا ەلەستەپ
 كەتتى. ال باتۇدنىڭ سونداى جاۋىزدىمەن كورگەن جۇرت
 شىڭجىس خان ەالى ولمەگەن ەكەن دەگەن. كەيىرەۋلەر قان
 قۇمار شىڭجىس خاننىڭ جانى ەندى باتۇ بەينەسىنە ەنگەن ەكەن
 دەپ جورىدى. سونداى ەلمدى شويشتقان باتۇ حان بۇگىن ەوزى
 شويشىپ تۇر. سونداى ەجۇز ايەل باتۇ تاعدىرعا ەشتەڭە دە سىتەي
 الماعان. ال قازىر باتۇ دا قارا بۇركىت تاعدىرعا ەشتەڭە دە
 سىتەي الماي، بورداي وپىرىلىپ، كۇيرەپ قالعان. ەومىر
 -تالاس، كىم كۇشتى -سول جەڭەدى دەگەن مىنە وسى! ادام
 بالاسىنىڭ تالاسى بەتباق دۇنيەدە الما - كەزەك ەتۇسىپ وسىلاي
 ەوتىپ جاتادى. ەش ۋاقتتا دا بىتپەيدى، بىتۇگە ەتىس ەمەس.
 حان كەنەت بوپىن جىناپ الدى. جوق، بۇل قايعى ەۇشىن
 جارالعان جان ەمەس، جۇرتتى قايعىرتۇ ەۇشىن جارالعان. جاۋعا
 كەگىن جىبەرمەي ۇيرەنگەن باتۇ ەندى قارا بۇركىتتەن كەگىن
 الماق بولدى. وزىنە قارسى كەلگەن، ەوزىن مۇقاتقان ادامدى
 تابانىنىڭ استىنا ەبىر سالماي كوڭىلى كونشمەيتىن حان، بۇل

جولى دا سول داعدىسنا كوشتى. قاندى قانمەن جۇۋدى ادەت
ەتكەن مۇيىز جۇرەك، بۇل جولى دا قالت كەتۋەن اۋلاق ەدى.
قارا بۇركىتتى ۇز قولمەن باۋىزداپ، سىتىق قاننن ۇرتاسا
بارامى تىرىلىپ كەلەتىندەي سەزىندى.
حان باتۇ تاى اسپانغا قارادى.

كەرەگە قانات الپ بۇركىت تاى كوز ۇشىندا قالمىقتاپ
جۇر.

قىران كورسىن دەپ بالاسى تارىزدى ۇستىنە قىزىل
ماۋىتىدان شاپان كيىپ، قىلىشلىداغان قاندى جۇز اقبەرەنن
قولىنا قىسا ۇستاپ، ەرتەڭنە توبەنىڭ باسنا تاى كەلىپ
وتىردى. ىراق قارا بۇركىت ەندى تۇسىپەدى. بۇكىل ەلمدى
جاۋلاپ الۋدى، باعىندىرۋدى مۇرات ەتكەن باتۇ حاننىڭ ەندىگى
بار تىلەگى، بار ارمانى تەك قارا بۇركىتتىڭ كوزىنە تۇسۋى
انا بولدى. ال قىران، سەنىڭ دە تىلەڭنىڭ ورىندالماسىن
دەگەندەي، توبە باسىنداى قىزىل شاپاندى ادامنىڭ ۇستىنەن
شىر كوبەلەك اينالىپ، كوز ۇشىندا قالمىقتاپ ۇشا بەردى، ۇشا
بەردى.

التىن وردا تاعىندا وتىرعان باتۇ ۇزىن العالى كەلگەن وسى
كەسەلدەن ەندى ايعا المايتىنن بىلگەن. تەك بۇل باتۋاسىز
دۇنيەدە قانشا تۇرا الادى، سوعان انا كوزى جەتپەگەن. ۇزىن
ەمدەۋگە موڭغۇلدىڭ ۇلى حانى موڭگە جىبەرگەن تىببىت
دارىگەرى وسىدان ىبر اي بۇرىن ەلىنەن جۇرەر الدىندا:
«مارتەبەلى التىن وردا حانى، ىسىزدى بۇل كەسەلدەن تىببىت
ەمى جازا المايدى. دەندەگى سۆڭىڭ جىيرما بولشەگىنەن ىبر
بولشەگىندەيى قالعاندا ادام دۇنيە سالادى. قۇرىسقان كون
تارىزدى كىسى بىرتىندەپ بارىپ بويىنداى سۋى تاۋسىلۋعا
اينالغاندا كوزىن جۇمادى. بۇعان ەشتەڭ دە سىتەي المايسىڭ.
ىسىزدىڭ دە قانىڭىز قويۇلانىپ بارادى ەكەن. از تۇراسىز با،
كوپ تۇراسىز با، تەك جازمىش بىلەدى» دەگەن.